

РЕЦЕНЗИЯ

от

проф. д-р Биянка Любчова Торньова
Заместник–декан на Факултет по обществено здраве,
Медицински университет-Пловдив

Относно: дисертационен труд
за присъждане на образователната и научна степен „Доктор”

Професионално направление: 1.2 Педагогика

Докторска програма: Теория на възпитанието и дидактика

Автор: Десислава Сашева Апостолова

Форма на докторантура: редовна

Катедра: „Предучилищна педагогика” на ПФ при ПУ „Паисий Хилендарски“

Тема: „Модел за преодоляване на проблеми в поведението при деца от предучилищна възраст”

Научен ръководител: доц. д-р Галена Иванова

Рецензията е изготвена на основание на Заповед № Р-33-1396/23.04.2021г. на Ректора на ПУ „Паисий Хилендарски“ – гр. Пловдив за определяне членовете на научно жури по процедурата.

1. Общо представяне на процедурата и докторанта

Представеният комплект материали е в съответствие с ПРАС на ПУ „Паисий Хилендарски“ и включва следните документи:

- молба до Ректора на ПУ за разкриване на процедурата за защита на дисертационен труд;
- автобиография в европейски формат;
- протокол от катедрения съвет, свързан с докладване на готовността за откриване на процедурата и с предварително обсъждане на дисертационния труд;
- дисертационен труд;
- автореферат;
- списък на научните публикации по темата на дисертацията;
- копия на научните публикации;
- декларация за оригиналност и достоверност на приложените документи;
- справка за спазване на специфичните изисквания на Педагогически факултет.

Представеният пакет от административни документи, свързани и доказващи процесуалната валидност на процедурата са подготвени прецизно и старателно.

Докторант Десислава Апостолова е приложила пет пълнотекстови публикации по темата на дисертацията.

Представените документи напълно отговарят на Закона за развитие на академичния състав в Република България, Правилника за неговото прилагане и Правилника за развитие на академичния състав на ПУ „Паисий Хилендарски“.

2. Кратки биографични данни за докторанта

Десислава Сашева Апостолова е родена през 1991 г. Придобива висше образование на ОКС „Бакалавър“ по специалността „Предучилищна и начална училищна педагогика“ в Педагогическия факултет на ПУ „Паисий Хилендарски“ през 2014г.. През 2016г. завършва с отличен успех магистърска програма по специалност „Превантивна педагогика“ в същия университет. По време на обучението си участва в студентска практика в реална работна среда, в резултат на което усъвършенства практическите си умения за превенция и работа с деца, извършили противообществени прояви.

Професионалната си дейност започва през 2014 г. като начален учител в Основно училище „Димитър Талев“ - гр. Пловдив, където работи до 2017г. Същата година е зачислена в редовна докторантура в катедра „Предучилищна педагогика“ при Педагогически факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, а от 2019 г. е асистент в катедрата.

Ас. Десислава Апостолова участва активно в научни форуми, на които представя достойно не само себе си, а и Педагогическия факултет в качеството си на негов член. Представени са сертификати за участия в: национална научно-практическа конференция „Класика и иновации в превенцията на асоциалното поведение на малолетни и непълнолетни деца“, проведена в Община Асеновград; национална научно-практическа конференция „Зависимости, компютърни престъпления, токсикомани“, проведена в Община Асеновград.

Член е на работния екип в проект: „Иновативна образователна среда“, ФП 17-ПФ-007, Фонд „Научни изследвания“ при Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.

Докторант Д. Апостолова непрекъснато повишава своята квалификация като преподавател. За това свидетелстват приложените към документите сертификати и удостоверения от участия в курсове и семинари. По-значимите от тях са: участие в програма по проект „По-добри учители, по качествено образование“; участие в практически семинари на теми: „Позитивна образователна среда чрез творчество и иновации“; „Техники за контрол и овладяване на професионалния стрес“; „Управление по време на криза“.

Владее английски език на ниво B2.

3. Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели и задачи

Представеният дисертационен труд е посветен на изключително важен, но недостатъчно проучен проблем, а именно изследване на отклоненията в поведението при децата от предучилищна възраст, който добива нови теоретични и практически измерения чрез конкретното изследване.

Както посочва Д. Апостолова, негативните модели на поведение са по-изявени в периода на юношеството и поради тази причина усилията на институциите са насочени към реализиране на превантивна дейност в тази възрастова група. Недостатъчно проучени са практическите модели за превенция на отклоненията в поведението в предучилищната и начална училищна възраст. Това извежда необходимостта от задълбочено изучаване и анализиране на методите и формите на педагогическо взаимодействие за усвояване на ключови социални и емоционални умения за преодоляване на агресивно и девиантно поведение в предучилищната възраст, което е акцент и на настоящия труд и доказва неговата актуалност и значимост. С изследването си ас. Десислава Апостолова допринася за задълбочено проучване на проблема и как той се вписва в процеса на ранната социализация и адаптация на децата от предучилищна възраст, изхождайки от тезата, че поведенческите проблеми в ран-

ното детство са сериозен рисков фактор за развитие на асоциално поведение в следващите възрастови периоди.

4. Познаване на проблема

Авторката познава много добре литературата по темата, адекватно оценява и творчески използва литературния материал. Теоретичните ѝ разсъждения са следствие от проучване на 104 литературни източника, от които 90 на кирилица, 12 – на латиница и 2 – интернет ресурса, като повече от половината от литературните източници са от последните 10 години. Ас. Д. Апостолова задълбочено, обстойно и целенасочено проучва и анализира педагогическите и психологическите аспекти на поведенческите проблеми при децата от предучилищна възраст, както и условията и факторите, увеличаващи риска за развитието им. Постава акцент на възможностите на превантивната дейност за преодоляване на агресивното и опозиционно поведение в детството. Тази представителна научна аргументация на текста подкрепя концептуалната доказателственост и практическа значимост на разработката.

5. Методика на изследването

По отношение на методиката на изследването Д. Апостолова е съчетала няколко метода за изследване – педагогически експеримент; социологически методи - педагогическо наблюдение и анкетен метод; скала за оценка и математико-статистически методи. Констатиращия и контролния експеримент са реализирани на базата на предварително разработена система от диагностични задачи. За статистически анализ на получените резултати от проведеното изследване е използвана електронната таблица Excel 2016 и статистическия приложен софтуер SPSS V.19.0. Коректно са представени математико-статистическите методи за обработка и анализ на събраните данни - честотно разпределение, хистограми, статистически величини; за проверка на хипотеза за средните на две зависими извадки; за сравнение на резултатите от контролната и експерименталната група; за надеждността на скалите - алфа на Кронбах и за проверка за нормалност на разпределенията – методът на Шапиро-Уилк.

Бих искала да поздравя ас. Апостолова за умелото използване, за целите на проучването, на адаптиран вариант на инструмента Social Competence and Behavior Evaluation - Preschool Edition (SCBE-80), създаден от Питър ЛаФрениер и Жан Дюма (LaFreniere, P. J., & Dumas, J. E., 1995). Използван е адаптирания вариант на методиката за приложение в условията на българската популация от Р. Стаматов и Д. Левтерова (Стаматов, Р., Левтерова, Д., Сарийска, Св., Славчева, Г., Иванова Г., 2010), който дава възможност за изследване на социалната компетентност и трудностите при адаптацията на деца, на възраст от 2 години и половина до 6 години и половина, в рамките на детските учебни заведения за предучилищно образование. Това е един от най-разпространените и най-препоръчвани инструменти за изследване на социалната компетентност на децата от предучилищна възраст. Той е подходящ за приложение в педагогическата практика, тъй като разкрива реално съществуващи проблеми, които пораждаат необходимост от педагогическа намеса. Реализира се посредством 80 кратки твърдения, разпределени в осем основни скали. Първите три скали описват поведението, свързано с изразяването на емоциите; вторите три скали са за взаимодействието с връстниците, а последните две – за взаимодействието с възрастните /учителите/.

Предложената комплексна методика от автора позволява експерименталната работа да бъде изведена на високо научно ниво.

Разработени и апробирани са оригинални анкетни въпросници за оценка на мнението на медицински специалисти и родители. Те са приложени към дисертацията.

Проведено е собствено проучване, като са обхванати общо: 20 учители с педагогически стаж от 2 до 41 години, попълнили скалата от избраната методика за оценка на социалната компетентност и поведение на детето; 60 родители на деца от предучилищна възраст от град Пловдив и Община Първомай; 20 медицински специалисти със стаж от 4 до 27 години, работещи като общопрактикуващи лекари и медицински сестри на територията на община Първомай и 112 деца на възраст 5-7 години, при които са установени тенденции за негативни модели в поведението или трудности в адаптацията към социалната среда в детската градина, разпределени в експериментална (57 деца) и контролна (55 деца) група. Събраната информация е достатъчна по обем, за да се получат надеждни резултати.

Избраната методика на изследване позволява постигане на поставената цел и получаване на адекватен отговор на задачите, решавани в дисертационния труд.

6. Характеристика и оценка на дисертационния труд

Преди да представя съдържанието и приносите на дисертационния труд бих споделила едно общо оценъчно впечатление: високата професионална компетентност и изследователска култура на дисертанта, които позволяват да се постигне пълно съответствие между теоретико-експерименталната постановка на дисертационния труд и разработения модел за преодоляване на проблеми в поведението при деца от предучилищна възраст.

Дисертационният труд е изложен на 272 стандартни страници, от които 244 са основен текст и е онагледен с 9 таблици, 112 фигури и 9 приложения. В структурно отношение дисертацията е композирана от въведение, четири глави, изводи, заключение, приноси, библиография и приложения.

Във въведението, с изключителна убедителност, докторант Десислава Апостолова поставя значимостта на разработваната проблематика, мотивира нейния избор и набелязва проблемите, които се изясняват в отделните части.

Първа глава – „Проблеми в поведението при децата от предучилищна възраст и педагогически взаимодействия за преодоляването им“ /6- 90 стр./ в съдържателен аспект има теоретичен характер и съответства на литературен обзор. Тя е много добре структурирана, като отделните параграфи са ясно диференцирани. Направен е анализ на психологическите и педагогическите аспекти на проблемите в поведението при децата: видове интернални и екстернални проблеми в поведението; фактори, допринасящи за поява на негативни модели и прояви на поведение; методи за диагностика и оценка на проблемите в поведението при децата от предучилищна възраст. Акцентът се поставя върху многофакторната обусловеност на поведенческите проблеми при децата. В аналитичен план се обсъждат възможностите на превантивната работа в педагогическата дейност и начините за преодоляване на поведенческите проблеми, както и превантивните аспекти на възпитанието и програми за развиването на умения на емоционалната и социалната компетентност при децата. Направен е анализ на методите на педагогическо взаимодействие за преодоляване на проблеми в поведението при децата от предучилищна възраст. Изтъква се ролята на игровата дейност за цялостното развитие на детето, както и за овладяването на социално приемливи модели на поведение. Играта, като високорезултативна и продуктивна дейност е заложена в структурата на педагогическия модел като форма на педагогическо взаимодействие за развиване на социални и емоционални умения по посока преодоляване на проблеми в поведението при 5 – 7-годишните деца. Авторката е отделила специално внимание на ог-

ромният развиващ ресурс на различните видове игри (сюжетно-ролеви, театрализирани, строително-конструктивни, автодидактични) за формиране и развиване на социалните и емоционални умения при децата. Ас. Д. Апостолова е проучила авторитетни източници, свързани с разглежданата проблематика. Те са цитирани обективно и коректно. Литературният обзор завършва със синтезирано обобщение, което потвърждава актуалността на дисертационния труд. Насочеността на литературния обзор дава възможност емпиричното проучване да бъде построено върху солидна и научно представена теоретична база.

Във втора глава „Организационни параметри на експерименталното изследване” /91 - 120 стр./ в логически план, подчинен на теоретичното проучване, се разработва експерименталната програма на докторанта. В представения дисертационен труд логично са изведени целта, задачите, предмет и обект на изследване и методиката на проучването. *Целта* на труда е създаване, апробиране и изследване ефективността на целесъобразно създаден педагогически модел за преодоляване на проблеми в поведението при 5 – 7- годишните деца и овладяване на позитивни социални и емоционални умения в условията на детската градина. За изпълнението на поставената цел са формулирани седем задачи, адекватни на целта и обхващащи всички аспекти на дисертационния труд.

Подробно са описани дизайнът, етапите и времето на проучването. Компетентно е представена разработената система от диагностични задачи, която отразява степента на формираност на социалните и емоционалните умения, заложен в съдържанието на експерименталния педагогически модел, както и влиянието им върху моделите на поведение при децата. Критериите и показателите са формулирани коректно и са изведени като подструктури на технологичната система на експерименталния педагогически модел. Адмирарам провеждането на пилотно проучване, тъй като то дава възможност да се апробира изследователския инструментариум, да се уточни обема и възрастовите характеристики на извадката и по този начин да се гарантира по-голяма прецизност и представителност. Основното изследване е проведено в три етапа: констатиращ, формиращ и контролен в периода март 2019 г. – март 2020 г. Методиката е адекватна и дава възможност да бъдат разкрити значими взаимовръзки между факториални и резултативни признаци, предполагащи статистически обосновани изводи.

Третата глава „Модел за преодоляване на проблеми в поведението при 5-7 годишните деца” /121 – 148 стр./ представлява същността, сърцевината на дисертационния труд. На базата на интерпретативния анализ на теоретичните концепции на водещи изследователи по проблема и проведеното от автора проучване е разработен педагогически модел за преодоляване на проблеми в поведението при 5 – 7-годишните деца. Експерименталният педагогически модел се осъществява в подготвителните за училище групи с оглед на това, че през този период на предучилищно възпитание и образование се осъществява ефективно усвояване и развиване на основните социални и емоционални умения, необходими за успешната социализация на всяко дете. Именно в условията на детската градина започва процесът на овладяване на основни социални умения от децата, необходими за успешно взаимодействие с връстниците, създаване на приятелства и за по-нататъшно социално функциониране на личността. Авторката много добре обосновава структурата на педагогическия модел, в която са включени методи на педагогическо взаимодействие за преодоляване на негативни модели на поведение, установени в общуването и междуличностните взаимоотношения на децата. Представени са принципите за организация и реализация на модела и условията за неговата ефективност. Специално внимание е отделено на съдържа-

телния аспект на модела, като са представени всички теми, структурирани според критериите и показателите, изведени в технологичната система на педагогическия модел.

Четвъртата глава е посветена на анализ на резултатите от изследването и обсъждането им. Тя е в обем от 93 страници /149 – 242 стр./. Авторката прави задълбочен анализ и умело интерпретира резултатите от създадената собствена критериална система за установяване нивото на развитите социални и емоционални умения. От резултатите преди и след формиращия експеримент става ясно, че има разлика в получените резултати по скалите и за двете групи за констатиращ и контролен експеримент. Представените данни доказват, че в експерименталната група се забелязват положителни изменения в развитието на социалната и емоционалната компетентност на децата. Очертава се тенденция за подобряване на емоционалното приспособяване, успешното социализиране на децата и развитието на позитивни социални и емоционални умения.

Успоредно с представянето на резултатите от реализирането на експерименталната програма се извършва обективно и прецизно отчитане на мненията на останалите респонденти /родители и медицински специалисти/ и техният многоаспектен количествен и качествен анализ. Анализът на резултатите от анкетното проучване със здравните специалисти показва, че успешното взаимодействие между институциите и всички субекти, имащи отношение към пълноценното психическо и физическо развитие на детето води до навременно откриване на случаите на отклонения и причините за поведенческите проблеми при децата (от влиянието на генетични, медицински или социално-икономически фактори), както и до положителни тенденции в превантивната работа по посока преодоляване на проблемите в поведението на децата.

Проведеното анкетното проучване, осъществено с родителите и резултатите от него потвърждават идеята, че родителските нагласи за преодоляване на поведенчески проблеми и негативни модели в поведението на децата от предучилищна възраст би следвало да бъдат в посока на прилагане на позитивни модели на възпитание, подкрепяне на позитивните модели в поведението на децата и поощряването им; задаване на повече положителни примери за подражание; изразяване на емпатия и съпреживяване към проблемите на децата.

Държа да подчертая, че в тази глава се открояват добрите умения на докторант Д. Апостолова за анализ и аргументирани интерпретации на емпиричните данни. Извършена е впечатляваща по обем статистическа обработка. Данните от проучването са богатото онагледени, което поставя достъпен и лесно четивен фундамент на дисертационния труд.

Дисертационният труд завършва с формулиране на изводи, които са естествено заключение от направеното проучване, получените резултати и тяхната интерпретация. Най-същественният извод е, че прилагането на модела за преодоляване на проблеми в поведението на децата, в условията на детската градина повлиява положително за преодоляване на негативни модели в поведението и трудностите в социалното приспособяване на детето в условията на детската градина; за овладяване на позитивни социални и емоционални умения и за повишаване на социалната компетентност на децата. По емпиричен път авторката отхвърля нулевата хипотеза и доказва издигнатата алтернативна хипотеза.

Работата е стилистично издържана, написана на много добър език и съвременно научно равнище.

7. Приноси и значимост на разработката за науката и практиката

Заслужава да бъдат изтъкнати следните по-важни приноси в настоящата дисертация, които могат да се очертаят в три направления:

Теоретично-методологически приноси:

1. Задълбочено, обстойно и целенасочено са проучени многообразни особености в поведението на децата от предучилищна възраст и на тази основа са открити актуални позиции на различни автори и школи, насочени към развитие на социална компетентност у подрастващите.

2. Установени са основни рискови фактори, предполагащи отклоненията в поведението при децата.

3. Разработени и апробирани са оригинални въпросници за оценка мнението на родители и медицински специалисти, които отразяват както резултати от собствено теоретично проучване, така и идеи на автора.

Научно-приложни приноси:

1. Разработени са диагностични задачи за установяване нивото на развитите социални и емоционални умения за преодоляване на негативни модели в поведението при 5 – 7-годишните деца, приложими в условията на възпитателната работа на детската градина.

Практико-приложни приноси:

1. Създаден и апробиран е педагогически модел за преодоляване на проблеми в поведението при 5–7-годишните деца, включващ целесъобразни методи на педагогическо взаимодействие, които съответстват на възрастовите особености и интересите на децата и допринасят за преодоляване на негативни модели в поведението и трудности в приспособяването към социалната среда в детската градина.

2. Създадена е методическа основа и са разработени насоки за реализиране на модела за развиване на социални и емоционални умения за преодоляване на поведенческите проблеми и развитие на просоциално поведение при 5–7-годишните деца в реалната педагогическа практика в детската градина.

Дисертационният труд и приносите в него са резултат от целенасочената работа и научните търсения на докторант Д. Апостолова.

8. Преценка на публикациите по дисертационния труд

Представени са пет пълнотекстови публикации, от които една е публикувана на руски език, в монография в чужбина, а останалите са в национални сборници с научни доклади. Във всички публикации ас. Апостолова е самостоятелен автор. Броят и качеството на публикациите напълно съответстват на вътрешните изисквания на ПУ „Паисий Хилендарски“ за публична защита и в голяма степен отразяват постигнатите резултати и същността на дисертационното изследване.

9. Лично участие на докторанта

Дисертационният труд показва, че ас. Десислава Апостолова е извървяла успешен път на изследователско развитие, придобила е опит за провеждане на научни изследвания и интерпретация на получените резултати. Във връзка с това давам висока оценка за личното участие на докторанта в проведеното дисертационно изследване и преценявам като значими и точни формулираните научни приноси и получени резултати.

10. Автореферат

Авторефератът към дисертационния труд е оформен, съгласно изискванията и в синтезиран вид отразява целите, задачите, използваните методи, резултатите, направените изводи и препоръки.

11. Критични забележки и препоръки

Нямам критични забележки и препоръки към проведеното изследване и комплект предоставени материали по процедурата.

Въпроси към докторант Апостолова:

1. Какви взаимодействия сте осъществили с родителите по повод на провежданата експериментална работа с децата?
2. Има ли различия в отношението на родителите към експерименталната работа, според социалния им статус и етническа принадлежност.

12. Лични впечатления

Не познавам лично ас. Десислава Апостолова, но от представения дисертационен труд и публикации оставам с впечатление, че тя е сериозен, задълбочен, прецизен и перспективен млад учен.

13. Препоръки за бъдещо използване на дисертационните приноси и резултати

С оглед популяризиране на резултатите от изследването препоръчвам издаването на монографичен труд, посветен на разглежданата проблематика.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертационният труд на ас. Десислава Апостолова се отличава с редица достойнства в теоретичен и практико-приложен план. Авторката постига целта си и представя убедителни резултати в потвърждение на изследователската постановка.

Считам, че той напълно отговаря на всички изисквания на Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ), Правилника за прилагане на ЗРАСРБ и Правилника на ПУ „Паисий Хилендарски“.

Дисертационният труд показва, че ас. Д. Апостолова притежава задълбочени теоретични знания и професионални умения по научна специалност „Теория на възпитанието и дидактика (Предучилищна педагогика)“, като демонстрира качества и умения за самостоятелно провеждане на научно изследване.

Изтъкнатите в рецензията достойнства и качества на дисертационния труд са основание да дам своя **положителен вот** и да предложа на уважаемите членове на Научното жури да присъдят образователната и научна степен **„Доктор“** на Десислава Сашева Апостолова в област на висше образование: 1. Педагогически науки, професионално направление 1.2. Педагогика, докторска програма „Теория на възпитанието и дидактика (Предучилищна педагогика)“.

25.05. 2021 г.

гр. Пловдив

Рецензент:

/проф. д-р Биянка Торньова/